

4-тақырып. Қазақстан Республикасының әкімшілік құқығының негіздері

1. Әкімшілік құқықтың ұғымы, әдісі, қайнар көздері. Әкімшілік-құқықтық нормалар. Әкімшілік-құқықтық қатынастар.

2. Атқарушы билік органдары
3. Мемлекеттік қызмет
4. Әкімшілік құқық бұзушылық
5. Әкімшілік жауаптылық

Әкімшілік құқық – қоғамдық қатынастардың белгілі-бір саласын реттейтін құқықтық нормалардың жиынтығы, құқықтың бір саласы.

Әкімшілік құқықтың мәні мыналардан көрініс табады: атқару билігі мен мемлекеттік басқарудың іске асырылуы барысында, тұлға мен мемлекет, азамат пен атқару билік органдары, мемлекеттік басқару саласындағы азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау, іске асыру, олардың бұзылуынан немесе шектелуінен, озбырлықты қорғау барысында пайда болатын қоғамдық қатынастарды реттеуден.

Әкімшілік құқықтың пәні - әкімшілік құқықтық нормалардың көмегімен реттейтін қоғамдық қатынастардың жүйесі.

Мысалы, бағдаршамның қызыл жарығына жүріп жол бұзған жүргізушіні жол полициясының қызметкері ешкімнің айтуынсыз өзі тәртіп бұзушыны жауапқа тарта алады. Егер жүргізуші қарсылық көрсетіп, бағынбаса оған күш қолданып, мәжбүрлеуге құқы бар.

Әкімшілік құқық әдістерінің келесі бір ерекшеліктері құқықтық нормативтік актілерде көрсетілген нормалардың, қалыптардың, талаптардың бұлжытпай орындалуы. Бұндай міндеттеу адамдардың барлығына бірдей не белгілі – бір әлеуметтік топтарға ғана бағытталуы мүмкін. Мысалы. қоғамдық орындарда тәртіп сақтау, көшені арнайы көрсетілген жерден қиып өту немесе жеке топтарға арналған, жүргізушілерге автокөліктермен жүруге, автокөлік қоюға тиым салатын жерлерді айтуға болады. Сонымен көп жағдайда әкімшілік құқықтың әдістері билік және бағыну, бұйрықтарды, талаптарды орындау сипатында болады.

Әкімшілік құқықтың қағидалары: заңдылық; сот құзіретінің еркіндігі; азаматтардың заң алдында теңдігі (әкімшілік құқық бұзушылық жасайтын адамдар жынысы, тегі, әлеуметтік, лауазымдық, мүліктік жағдайына, тұратын жеріне, қоғамдық бірлестіктерге қатысына және өзгеде мән жайларға қарамастан әкімшілік жауаптылықта болуға тиіс); кінәсіздік презумциясы (өзіне қатысты әкімшілік құқық бұзушылық іс қозғалған жеке адам өз кінәсі әкімшілік кодексте көзделген тәртіппен дәлелденгенше және өз өкімдігі шегінде істі қараған судьяның, орган заңды күшіне енген қаулысымен белгіленбейінше, кінәсіз деп танылады). Ешкімде өзінің кінәсіздігін дәлелдеуге міндетті емес; кінә (жеке адам тек кінәсі анықталған құқық бұзушылықтары үшін ғана әкімшілік жауаптылықта болуы тиіс); қайтадан әкімшілік жауапқа тартуға жол бермеушілік (бір құқық бұзушылық үшін ешкімді де 2 рет әкімшілік жазаға тартуға болмайды); ізгілік (адамдардың қауымдастығын қамтамасыз етеді, жаза қолданғанда адам жанын күйзелтуді немесе адамның қадір – қасиетін қорлауды жазалау мақсаты етіп қоймайды); жеке басқа қол сұқпаушылық; жеке бастың ар – ожданы мен қадір – қасиетін құрметтеу; жеке өмірге қол сұқпаушылық, хат жазысу, телефонмен сөйлесу, поштамен, телеграф арқылы, өзге хабарламалар алысу құпиясы; меншікке қол сұқпаушылық; судьяның тәуелсіздігі (судья сот төрелігін іске асыру кезінде тәуелсіз, тек Қазақстан Республикасының Конституциясы мен заңға бағынады); іс жүргізу тілі (мемлекеттік тіл, орыс тілі қатар); куә айғақтарын беру міндетінен босату (ешкім өзінен - өзі, жұбайына не заңмен белгіленген шектегі

жақын туыстарына қарсы айғақ беруге міндетті емес); билікті заң көмегін алуға құқықтарды қамтамасыз ету не т.б.

Әкімшілік әрекет – міндеттер мен заң талаптарын орындамау, бұзумен тікелей байланысты, құқық бұзудың мінез – құлқының белсенді түрпішіні.

Әкімшілік әрекетсіздік – міндеттер мен заңды талаптарды орындамаумен тікелей байланысты, құқық бұзудың мінез – құлқының бәсең түрпішіні. (Мысалы, сауда кәсіпкерлігінің бастығы, дер кезінде сатылатын тауарды оларға берілетін сертификатпен қамтамасыз жасамағандықтан, сатып алушылар тауарлардың шығу тегіне байланысты ақпараттарды уақытында біле алмады).

Қамауға алу – 15 тәулікке дейіні жеке адамзат қары құқық бұзушылық үшін, сондай – ақ сыбайлас жемқорлық пен әкімшілік құқық бұзушылық жасағаны, төтенше жағдай режимі таптарын бұзғаны үшін – 30 тәулік мерзім белгіленген.

Реттеу әдісі – белгіленген бір іс - әрекет үшін тәртіп орнату, оның іске асырылуына, оларға қосымша ықпал жасау болып табылады (әйелдер 58 жастан, ер 63 жастан асса қамауға алу қойылмайды).

Айлық есептік көрсеткіштің белгіленген бір мөлшеріне сай (жеке адамға айыппұл айлық есептік көрсеткіштің оннан бір бөлігінен, лауазымды адамдарға – 5 айлық есептік көрсеткішпен, заңды тұлға – 20 айлық есептік көрсеткіштен кем болмайды. Оларға мемлекет қаржысына түседі). (ақшалардың айналу құқығынан айыру мерзімі 1 ай және 2 жылдан аспауға тиіс), (көлік құралын мас күйінде жүргізгенде көлік оқиғасы болған жерден кетіп қаларда жүргізу құқығынан айыру).

Конституцияның 16 бап 2 тармағында заңда көзделген реттерде ғана және тек қана соттың санкциясын тұтынуға және қамқорда ұстауға болады. Тұтқындауға шағымдану құқығы беріледі. Соттың санкциясыз адамдарды 72 сағаттан аспайтын мерзімге ұстауға болады.

Әкімшілік құқық - мемлекеттік басқарушы органдардың басқарушы-жарлықшы қызметін реттейтін құқықтық нормалар жиынтығы. Әкімшілік құқығы құқық жүйесі салаларының бір түрі ретінде, қоғамдық қатынастады реттейтін, мемлекеттік басқару қызметі үрдісінде пайдаланылатын мемлекеттік аппараттың тәртіптелген жұмысын қамтамасыз ететін құқық.

Әкімшілік құқықтық норма атқарушы билік аясындағы қоғамдық қатынастарды реттейтін мінез - құлық ережелерінің жиынтығы. **Әкімшілік-құқықтық нормалар** дегеніміз заң шығарушы, атқарушы органдар орнататын, рұқсат етілген іс-қимылды және атқару билігіндегі қоғамдық қатынастарды реттейтін ережелер.

Әкімшілік-құқықтық нормалар мазмұны бойынша: **материалдық, процессуалдық**, ал субъектілердің іс-қимылына әсер ету тәсіліне қарай: **міндеттеу, тыйым салу және өкілеттік беру** түрлеріне бөлінеді. Сонымен әкімшілік-құқықтық қатынастар деп мемлекеттік басқару саласындағы әкімшілік-құқықтық нормаларымен реттелген қатынастарды айтады. Бұл қатынастарға қатысушы тараптардың бірі әдетте мемлекеттік орган немесе лауазымды адам болады.

Әкімшілік құқығының қайнар көздеріне Қазақстан Республикасының Конституциясы, Қазақстан Республикасының 2001 жылғы 30 қаңтарында қабылданған “әкімшілік құқық бұзушылық” кодексі және басқа да құқықтық-нормативтік кесімдер жасайды.

Әкімшілік құқықтың пәніне мына қатынастар жатады:

- мемлекеттік атқарушы органдардың құрылуымен байланысты қатынастар;
- әкімшілік билікті жүзеге асыру барысындағы атқарушы мемлекеттік органдардың азаматтар, мемлекеттік және мемлекеттік емес ұйымдармен бірлескен іс-қимылы;

- әкімшілік құқық бұзушылықты жатқызуға болады.

2. Атқарушы билік мемлекеттік басқару органдары жүйесінен тұрады, ал бұл жүйеге Үкімет, министрліктер, мемлекеттік комитеттер мен мекемелер, жергілікті атқарушы органдар, мемлекеттік кәсіпорындар және мемлекеттік мекемелердің әкімшіліктері жатады.

Үкімет мемлекеттің жоғары атқарушы өкімет органы болып табылады. Қазақстан Республикасында атқарушы биліктің үлгісі президенттік басқару нысанына үйлестіріле құрылған. Бұл мемлекет басшысының төменнен жоғарыға дейінгі атқарушы органдарды қалыптастыруда, олардың қызмет атқаруында алатын шешуші рөлін білдіреді. (1995 ж. 18 желтоқсандағы “Қазақстан Республикасының Үкіметі туралы” мемлекет басшысының к.з.к.Жарлығы). **Үкіметті** Премьер-министр, оның орынбасарлары, министрлер және мемлекеттік комитеттердің құрамында Республика Президенті құрады. Республика Премьер-министрі тағайындалғаннан кейін он күн мерзімінде Үкіметтің құрылымы мен құрамы туралы Президентке ұсыныс енгізеді. Үкімет мүшелері Қазақстан халқы мен Президентіне ант береді.

Атқарушы биліктің орталық органдарын олардың қызметінің сипатына қарай салалық құзыретті органдарға, бақылау және қадағалау органдарына, мемлекеттің арнайы немесе ерекше функцияларын іске асыратын мамандандырылған мемлекеттік органдарға бөлуге болады.

Қазіргі кезде төмендегі салалар бойынша республиканың мынадай орталық атқарушы органдары бар:

- А. Экономика салалары бойынша;
- Б. Әлеуметтік мәдениет салалары бойынша;
- В. Әкімшілік саяси қызмет салалары бойынша.

Сонымен ҚР әртүрлі ұйымдық-құқықтық нысандарда қалыптасып, қызмет атқарып жатқан мына төмендегідей орталық атқарушы органдардың түрлері бар:

- А. Қазақстан Республикасының министрліктері;
- Б. ҚР агенттіктері;
- В. ҚР орталық атқарушы органдарының ведомстволары.

Үкімет ұйымдық жағынан алқалы орган болып табылады, яғни оның шешімдері Үкіметтің отырысында алқалы түрде қабылданады.

Министрлік Республиканың мемлекеттік басқарудың тиісті салаларындағы, сондай-ақ заңдар деңгейінде салалық үйлестіруге басшылықты жүзеге асыратын орталық атқарушы орган болып табылады.

Мемлекеттік комитет - Республикада мемлекеттік басқарудың тиісті салаларда бірыңғай мемлекеттік саясатты жүргізетін және заңдарға сәйкес осы мақсаттарда салааралық үйлестіруді жүзеге асыратын орталық атқарушы орган. **Үкіметтің құрылымынан Үкіметтің құрамына кірмейтін, бірақ оның иелігінде болатын орталық атқарушы органдарды** (Республика комитеті, бас басқармасы, комиссиясы, агенттігі және өзге де республикалық мемлекеттік басқару органдарын) және Республиканың **ведомстволарын** (министрліктегі, мемлекеттік комитеттегі комитеттер, департаменттер, агенттіктер) бөліп айтқан жөн. Үкіметтің билік жүйесіндегі жоғары орган ретіндегі рөлі оны елдің бүкіл аумағында іске асырылатын барлық орталық және жергілікті атқарушы органдарда қолданылатын өкілеттігінен көрінеді. Сонымен қатар оның билігіне жатқызылған мәселелерді дербес шешеді (Конституцияның 66 - бабы).

Жергілікті атқарушы органдар еліміздің атқарушы билігінің бірегей жүйесінің құрамдас бөлігі болып табылады және олар жергілікті жерлерде жалпы мемлекеттік саясатты тиісті аумақтарды дамыту мүддесімен үйлестіре жүргізуді көздейді.

3. Әкімшілік құқықтың құрамдас бір бөлігі мемлекеттік қызмет болып табылады. **Мемлекеттік қызмет** - мемлекет қызметінің бір саласы және мемлекеттік қызметшілердің мемлекеттік органдардағы биліктің міндеттері мен функцияларын іске асыруға бағытталған лауазымдық өкілеттілігін атқару жөніндегі қызметі болып табылады.

Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық жағдайларын Қазақстан Республикасының 1999 жылғы 23 шілдедегі Заңы реттейді.

Қазақстан Республикасында мемлекеттік қызметтің ұйымдастырылуы мен атқарылуы келесі принциптерден негіз алады: заңдылық, қазақстандық патриотизм, мемлекеттік қызмет жүйесінің біртұтастығы; азаматтар құқықтарының, бостандықтарының және заңды мүдделерінің мемлекет мүдделері алдындағы басымдылығы; мемлекеттік қызметтің жалпыға ашықтығы, Республика азаматтарының мемлекеттік қызметке қол жеткізуе және өз қабілеттері мен кәсіби даярлығына сәйкес мемлекеттік қызмет бойынша жоғарылатуға тең құқығы; Жоғарыда тұрған мемлекеттік органдар мен лауазымды адамдар өз өкілеттігі шегінде қабылдаған шешімдердің бағынысты мемлекеттік қызметшілер мен төменгі мемлекеттік органдар қызметшілерінің орындауы үшін міндеттілігі; мемлекеттік қызметшілердің бақылауда болуы және есептілігі; Мемлекеттік қызметшілердің құқықтық және әлеуметтік қорғалуы; мемлекеттік қызметшілерді қызметтік міндеттерін адал, ынталы атқарғаны, ерекше маңызды және күрделі тапсырмаларды орындағаны үшін көтермелеу; мемлекеттік қызметшілердің қызметтік міндеттерін орындамағаны не тиісінше орындамағаны және өздерінің өкілеттігін асыра пайдаланғаны үшін жеке жауаптылығы.

Мемлекеттік қызметшілер лауазымдарының құрамына мемлекеттік қызметшілердің саяси және әкімшілік лауазымдары кіреді. Мемлекеттік саяси қызметшілердің мемлекеттік қызметке кіруі тағайындау, не сайлау негізінде, ал мемлекеттік әкімшілік қызметке орналасуы конкурстық негізде жүргізіледі. Мемлекеттік қызметке кіретін адамдарға мынадай талаптар қойылады: олар Қазақстан Республикасының азаматтары болуы, жасы 18-ден кем болмауы, қажетті білімі, кәсіби даярлық деңгейі болуы керек және т. б.

4. **Әкімшілік құқық бұзушылық** дегеніміз - құқыққа қарсы, кінәлі(қасақана немесе абайсыздықта жасалған) жеке адамның немесе заңды тұлғаның әрекеті немесе әрекетсіздігі. Әкімшілік құқық бұзушылық азаматтардың, қоғам мен мемлекеттің мүдделеріне зиян келтіретін және құқыққа қарсы әрекет болып табылады. **Әкімшілік құқық бұзушылықтың белгілері:** құқыққа қарсылығы, кінәлілігі, әкімшіліктік жазалану.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың құрамы: бұл заңдық элементтердің жиынтығы, солар болған жағдайда әрекет әкімшілік құқық бұзушылық болып саналады да әкімшілік жауаптылық туындайды. Басқаша айтқанда, бұзушының әрекетінде белгілі бір заңдық элементтер болған жағдайда ғана ол әкімшілік жауаптылыққа жатады. Мұндай элементтер әкімшілік құқық бұзушының объектісі, субъекті, объективтік және субъективтік жақтары.

Әкімшілік құқық бұзушылықтың **объектісі** әкімшілік жауаптылықтың шараларымен қорғалатын кез-келген қоғамдық қатынас болып табылады.

Объективтік жағы әкімшілік құқық бұзушылық объектісіне бағытталған құқыққа қарсы әрекет, яғни іс әрекет немесе әрекетсіздік, оның сипаты, сондай-ақ оны жасаудың немесе жасамаудың жағдайы.

Субъект – бұл әкімшілік құқық бұзушылық жасаған жеке немесе заңды тұлға. Арнайы субъектілер лауазымды адамдар, әскери қызметшілер, шетел азаматтары. Ақыл есі дұрыс, әкімшілік құқық бұзушылық жасаған кезде **16 жасқа толған** адам әкімшілік жауаптылыққа тартылады.

Субъективтік жағы бұл кінә, яғни адамның өзі жасаған құқыққа қарсы әрекетіне және мүмкін болатын оның салдарларына рухани көзқарасы. Кінә қасақана немесе абайсыздық нысанда көрініс табуы мүмкін.

Сонымен, егер адамның әрекетінде заң элементтерінің төртеуінің жиынтығы бар деп танылатын болса, онда ол әкімшілік жауаптылыққа тартылады. Көрсетілген элементтердің ең болмағанда біреуінің болмауы бұзушыны әкімшілік жауаптылыққа тартуға мүмкіндік бермейді.

5. Әкімшілік жауаптылық - өкілетті мемлекеттік органның немесе лауазымды тұлғаның әкімшілік құқықтық нормаларда қаралған, құқық бұзушылық жасағаны үшін кінәлі жеке адамдарға немесе заңды тұлғаларға қолдануынан көрінеді. Әкімшілік жауаптылық әкімшілік-құқықтық нормаларды бұзған жағдайда пайда болады. **Әкімшілік жаза** әкімшілік құқық бұзушылық үшін қолданылатын мемлекеттік мәжбүрлеу шарасы. Тәртіпсіздікке барғандарға әкімшілік жаза қолданылады және ол жаза мемлекеттің мәжбүрлеу шаралары болып табылады. Әкімшілік жаза түрлері: Ескерту жасау. Әкімшілік айыппұл салу. Әкімшілік құқық бұзушылық жасау құралы немесе оның тікелей объектісі болған заттың өтемін төлеп алып қою. Әкімшілік құқық бұзушылықтың объектісі болған затты, әкімшілік құқық бұзушылық жасау салдарынан алынған кірістерді, ақшаны және бағалы қағаздарды тәркілеу. Арнаулы құқығынан айыру. Лицензиядан, арнаулы рұқсаттан, біліктілік аттестатынан (куәлігінен) айыру немесе қызметінің белгілі бір түріне не белгілі бір іс- әрекеттер жасауға оның қолданылуын тоқтата тұру. Жеке кәсіпкердің қызметін тоқтата тұру немесе оған тыйым салу. Өз бетімен салынып жатқан немесе салынған құрылысты мәжбүрлеп бұзып тастау. Әкімшілік қамауға алу. Шетелдікті немесе азаматтығы жоқ адамды Қ.Р.- ның шегінен әкімшілік жолмен кетіру.

Бұлардан басқа лауазымды адам қызметтік міндеттерін орындамауына немесе тиісті дәрежеде орындамауына байланысты әкімшілік құқық бұзушылық жасаған жағдайда әкімшілік жазаға тартылуы мүмкін. Бұл жазалардың ең көп қолданылатын түрі әкімшілік айыппұл. Ол - мөлшері айлық есептік көрсеткіштің белгілі бір мөлшеріне сай келетін дәрежеде салынатын ақшалай жаза. Жеке адамға салынатын айыппұлдың мөлшері айлық есептік көрсеткіштің оннан бір бөлігінен, лауазымды адамға салынатын айыппұл - бес айлық көрсеткіштен, ал заңды тұлғаға салынатынын айыппұл - жиырма айлық есептік көрсеткіштен кем болмайды. Әкімшілік қамауға алу - он бес тәулікке, ал төтенше жағдай режимі талаптарын бұзғаны үшін отыз тәулікке дейінгі мерзімге белгіленеді. Әкімшілік қамауға алуды судья қолданады және т. б. Әкімшілік жауапкершіліктің жекелеген түрлері мен негіздері Кодекстің ерекше бөлімінде көрсетілген (меншікке қарсы, кәсіпкерлік, салық, қоршаған ортаны қорғау, еңбек, транспорт, қоғамдық тәртіп, шекара т. с. с.).

Әкімшілік істерді төменгі органдар қарайды:

- аудандық және соларға теңестірілген соттардың судьялары;
- кәметке толмағандардың құқықтарын қорғау жөніндегі аудандық (қалалық), қалалардағы аудандық комиссиялар;
- ішкі істер органдары, мемлекеттік инспекция органдары және “Әкімшілік құқық бұзушылық туралы” Кодекстің 543-576 баптарымен осындай істерді қарауға уәкілеттік берілген басқа да қадағалау және бақылау органдары және олардың лауазымды адамдары, мысалы еңбек инспекциясы, полиция, статистика, салық, өрт сөндіру және т. б. болып табылады.

Әкімшілік құқық бұзушылық туралы хаттама жасалынады, оған хаттаманы жасаған лауазымды қызметкер, куәлері (егер бар болса) және тәртіпсіздік жасаған адам қол қоюға тиіс. Заңда көрсетілген жағдайларда тәртіпсіздікті одан әрі болдырмау мақсатында бұлтартпау шаралары қолданылады. Ондай шараларға мыналар жатады: әкімшілік ұстау,

бостандығынан айыру жазасын өтеп келгендерге әкімшілік бақылау орнату, жұмыстарды тоқтату, жәй күш қолдану құралдары (қызметтік иттерді пайдалану, жауынгерлік күрес), арнайы құралдарды қолдану (су шашқыш, броньды машиналар, қолға кісен салу), атыс қаруын қолдану. Мысалы, тәртіпсіздікті одан әрі болдырмау үшін, құқық бұзушының аты-жөнін анықтау мақсатында уақытша ұстау қарастырылған. Ондай шара мерзімі үш сағаттан аспауы тиіс (егер мас болса, мерзім мастығынан айыққан кезден саналады).